

ODPOJOVACÍ KLAUZULE V MEZINÁRODNÍCH SMLOUVÁCH A V EVROPSKÉM MEZINÁRODNÍM PRÁVU SOUKROMÉM

MONIKA PAUKNEROVÁ

ÚVODEM¹

Jubilant Zdeněk Kučera se intenzivně zabýval a dodnes zabývá otázkou mezinárodních smluv a jejich střetů v mezinárodním právu soukromém. Je autorem pojmu „přímé normy“, který je přijímán a respektován celou naší komunitou českých a slovenských odborníků, kteří se zabývají mezinárodním právem soukromým a jeho studie o přímých normách a střetech mezinárodních smluv obsahujících normy mezinárodního práva soukromého a procesního patří dodnes k vrcholům jeho tvorby.²

V tomto příspěvku, který je věnován mému dlouholetému váženému učiteli a kolegovi, bych chtěla upozornit na některé otázky, které jsou specifické pro vzájemné vztahy mezinárodních smluv a evropského mezinárodního práva soukromého, zejména nařízení a dokonce i jedné směrnice, která, alespoň podle mého názoru, nebyla v českém právu dostatečně provedena.

1. OBECNÁ VÝCHODISKA – MEZINÁRODNÍ SMLOUVY, ČESKÉ PRÁVO A EVROPSKÉ MEZINÁRODNÍ PRÁVO SOUKROMÉ

MEZINÁRODNÍ SMLOUVY A ČESKÉ PRÁVO

Česká republika je jedním se států, které se tradičně a poměrně často účastní mezinárodních smluv v oblasti mezinárodního práva soukromého, ať již jde o úmluvy přijímané v rámci Haagské konference mezinárodního práva soukromého, či Rady Evropy nebo OSN. Úmluvy přijímané v této oblasti obsahují sjednocená ustanovení, která mají charakter buď kolizních norem (např. Haagská úmluva o pravomoci orgánů, použitelném právu, uznávání, výkonu a spolupráci v otázkách rodičovské zodpovědnosti

¹ Tento příspěvek vznikl v rámci výzkumného záměru Právnické fakulty UK MSM 0021620804.

² Srov. *Kučera Z.*, Oblast uplatnění přímých norem a vztah přímé metody úpravy občanskoprávních vztahů s mezinárodním prvkem k metodě kolizní, *AUC Iuridica* 1980/2, 121 a *Kučera Z.*, Střety mezinárodních smluv obsahujících normy mezinárodního práva soukromého a procesního, *AUC Iuridica*, 1991/1, 29.

a opatření k ochraně dětí z r. 1996), nebo hmotněprávních norem (např. Vídeňská úmluva OSN o smlouvách o mezinárodní koupi zboží z r. 1980), nebo civilních procesních norem (např. Haagská úmluva o zrušení požadavku ověřování cizích veřejných listin z r. 1961 nebo již uvedená Haagská úmluva o ochraně dětí z r. 1996). Určitý význam si stále ponechávají i dvoustranné smlouvy, zejména smlouvy o právní pomoci.

Ustanovení mezinárodní smlouvy se aplikují přednostně před českým vnitrostátním právem. Podle čl. 10 Ústavy České republiky ve znění úst. zák. č. 395/2001 Sb., jsou vyhlášené mezinárodní smlouvy, k jejichž ratifikaci dal Parlament souhlas a jimiž je Česká republika vázána, součástí právního řádu; stanoví-li mezinárodní smlouva něco jiného než zákon, použije se mezinárodní smlouva. Klauzuli o přednostní aplikaci mezinárodních smluv obsahuje i řada našich vnitrostátních předpisů. Zákon o mezinárodním právu soukromém a procesním č. 97/63 Sb. v platném znění (dále ZMPS) uvádí, že ustanovení tohoto zákona se použije, jen pokud nestanoví něco jiného mezinárodní smlouva, kterou je Česká republika vázána (§ 2 ZMPS). Klauzule o přednostní aplikaci mezinárodní smlouvy znamená, že v případě odchýlné úpravy má mezinárodní smlouva přednost; pokud by byla úprava obsažená v mezinárodní smlouvě shodná s úpravou obsaženou ve vnitrostátním českém zákoně, mělo by se použít, striktně uvažováno, ustanovení českého zákona. Zpravidla se však přímo argumentuje mezinárodní smlouvou i v případech, kdy je úprava shodná.

EVROPSKÉ MEZINÁRODNÍ PRÁVO SOUKROMÉ

K významnému sjednocování norem mezinárodního práva soukromého dochází i v úrovni evropského mezinárodního práva soukromého, zejména pomocí instrumentů sekundárního komunitárního práva, tedy především u nařízení a případně i směrnic, na základě nichž členské státy EU přijímají sice ne přímo unifikované, ale alespoň harmonizované vnitrostátní předpisy, které sjednocují jak normy kolizní, tak normy mezinárodního civilního procesního práva. K nejvýznamnějším nařízením patří např. Nařízení Rady (ES) č. 44/2001 o soudní příslušnosti a uznání a výkonu soudních rozhodnutí ve věcech občanských a obchodních (dále Nařízení Brusel I), nařízení Rady (ES) č. 2201/2003 o soudní příslušnosti, uznání a výkonu rozsudků ve věcech manželských a ve věcech rodičovské zodpovědnosti (dále Nařízení Brusel IIa),³ či nařízení EP a Rady (ES) č. 864/2007 o právu rozhodném pro mimosmluvní závazkové vztahy (Nařízení Řím II), významnou směrnici, která je relevantní pro téma tohoto příspěvku, je směrnice Rady 2003/8/ES o zpřístupnění spravedlnosti a přeshraničních sporech stanovením minimálních společných pravidel pro právní pomoc v těchto sporech, implementovaná do českého práva zákonem č. 629/2004 Sb., o zajištění právní pomoci v přeshraničních sporech v rámci Evropské unie.

Nařízení je aktem obecné povahy, který je závazný v celém svém rozsahu a je přímo použitelný v každém členském státě EU, směrnice je závazná pro každý stát, kterému je určena, pokud jde o výsledek, jehož má být dosaženo, přičemž volba formy a prostředku se ponechává vnitrostátním orgánům. Jinými slovy, směrnice, na rozdíl

³ Tímto nařízením se ruší dosud platné nařízení Rady (ES) č. 1347/2000 o soudní příslušnosti a uznání a výkonu rozhodnutí ve věcech manželských a ve věcech rodičovské zodpovědnosti obou manželů (ES) k dětem (tzv. nařízení Brusel IIa, dnes již běžně označované jako nařízení Brusel II).

od nařízení, jsou závazné pouze z hlediska svého cíle a ponechávají vlastní formulaci kolizních (případně procesních) norem na vůli členských států, které směrnici provádějí (srov. čl. 249 Smlouvy o založení Evropského společenství, dále SES).

STŘETY MEZINÁRODNÍCH SMLUV S EVROPSKÝM PRÁVEM

Na první pohled je postavení těchto instrumentů jasné a zdá se, že každý z nich má své předem vymezené místo, které odpovídá dosažené úrovni regulace příslušné materie. Je všeobecně známo, že přesto dochází ke kolizím. Střety mezinárodních smluv v oblasti mezinárodního práva soukromého se zabývá ve svých pracích jubilat,⁴ tento příspěvek se zaměřuje zejména na střety mezinárodních smluv s evropským mezinárodním právem soukromým.

Obecně lze vyjít z toho, že základními principy pro řešení případných střetů jsou ve smyslu Vídeňské úmluvy o smluvním právu (vyhlášené pod č. 15/1988 Sb.) „*conventio specialis derogat conventioni generali*“ (zvláštní dohoda ruší obecnou dohodu) a „*conventio posterior derogat conventioni priori*“ (pozdější dohoda ruší předcházející dohodu), přičemž platí, že „*conventio est lex*“. S těmito principy, platnými ve vztazích mezinárodních smluv, ovšem někdy nevystačíme. Evropské právo se svým principem přednosti toto řešení dále komplikuje.

2. ODPOJOVACÍ KLAUZULE V MEZINÁRODNÍCH SMLOUVÁCH

POJEM ODPOJOVACÍ KLAUZULE

Odpojovací klauzule (*disconnection clauses*, *Trennungsklauseln*, *clauses de déconnexion*), které se vyskytují jak v mezinárodních smlouvách, tak v nařízeních a případně i směrnících, nejsou žádným novým jevem. Jejich existenci předvídá mezinárodní právo veřejné, výslovně je umožňuje zejména Vídeňská úmluva o smluvním právu. Článek 41 Vídeňské úmluvy o smluvním právu, nazvaný „Dohody pozměňující mnohostranné smlouvy ve vztazích mezi některými stranami“, přímo uvádí, že dvě nebo více stran jedné mnohostranné smlouvy mohou uzavřít dohodu pozměňující smlouvu pouze ve svých vzájemných vztazích, jestliže: a) smlouva připouští možnost takové změny; b) smlouva takovou změnu nezakazuje a změna i) není ani na újmu výkonu práv plynoucích ze smlouvy druhým stranám, ani na újmu plnění jejich závazků; a ii) nedotýká se ustanovení, jehož změna je neslučitelná s řádným plněním předmětu a účelu smlouvy jako celku. Pokud v případě podle písm. a) smlouva nestanoví jinak, příslušné strany musí oznámit ostatním stranám svůj úmysl uzavřít dohodu a informovat je o úpravách smlouvy, se kterými se v dohodě počítá.

Z mezinárodních úmluv uzavřených v poslední době obsahuje takovou odpojovací klauzuli např. Úmluva o mezinárodní železniční přepravě COTIF ve znění Vilniuského protokolu (vyhlášená pod č. 49/2006 Sb. m. s.). Článek 3, nazvaný „Mezinárodní spo-

⁴ Kromě díla uvedeného v pozn. č. 1 srov. zejména Kučera Z., Mezinárodní právo soukromé, 6. vydání, Doplněk, Brno 2004.

lupráce“, v odstavci 2 uvádí, že závazky, které pro členské státy, jež jsou zároveň členskými státy ES nebo jsou zároveň smluvními státy Úmluvy o Evropském hospodářském prostoru, vyplývají z § 1, ponechávají nedotčeny závazky, které tyto státy plní jako členové ES nebo jako smluvní státy Úmluvy o EHP. Z formulace této klauzule vyvstala v rámci schvalování Rady EU o uzavření Dohody o přistoupení ES k Úmluvě COTIF ve znění Vilniuského protokolu otázka, zda je tato odpojovací klauzule účinná v tom smyslu, že umožňuje členským státům ES mezi sebou neaplikovat jednotné právní předpisy COTIF v případě, že existuje právní úprava ES ve stejné věci. Komentář k nové Úmluvě COTIF jednoznačně vychází z toho, že úkoly a příslušnosti ES zůstávají nedotčeny, závazky členských států EU vyplývající z jejich členství v ES mají v každém případě přednost před závazky v § 1.⁵ Je otázkou, zda je v této klauzuli zakotvena přednost práva ES, nebo zda jsou obě úpravy pouze komplementární.⁶

Zdá se, že prozatím není tato problematika v mezinárodní železniční přepravě aktuální, zcela nedávno (23. 10. 2007) však byla v rámci sekundárního práva ES přijata paralelní úprava, a to Nařízení EP a Rady (ES) č. 1371/2007 o právech a povinnostech cestujících v železniční přepravě. Není proto vyloučeno, že by se mohl objevit problém paralelních úprav tak, jak už koneckonců vznikl v letecké přepravě (srov. dále rozsudek ESD ve věci *IATA a ELFAA*).

Dalším příkladem odpojovací klauzule je ustanovení čl. 52 Haagské úmluvy o pravomoci orgánů, použitelném právu, uznávání, výkonu a spolupráci ve věcech rodičovské zodpovědnosti a opatření k ochraně dětí (vyhlášené pod č. 141/2001 Sb. m. s.), které má význam jak pro vztah k jiným mezinárodním smlouvám, tak pro vztah této smlouvy ke komunitárnímu právu. Podle tohoto ustanovení Úmluva především nenahrazuje jiné mezinárodní smlouvy, jejichž stranami jsou smluvní státy a které obsahují ustanovení o věcech upravených Úmluvou, pokud smluvní státy neučiní opačné prohlášení ohledně takové smlouvy. Tato úmluva nebrání tomu, aby jeden nebo více smluvních států uzavřely dohody, které by vzhledem k dětem majícím obvyklé bydliště v některém ze států, jež jsou stranami takových dohod, obsahovaly ustanovení o záležitostech upravených v této úmluvě. Dohody, které budou uzavřeny jedním nebo více smluvními státy o věcech upravených touto úmluvou, nemají vliv na použití ustanovení této úmluvy ve vztahu těchto států k jiným smluvním státům. Je zřejmé na první pohled, že tato odpojovací klauzule je dost složitá a může vnášet do vzájemně propojovaných vztahů určitou nejistotu, rovněž s ohledem na to, že kromě této Úmluvy platí pro členské státy EU ještě Nařízení Brusel IIa.

Třetím příkladem, poměrně jednodušším, je odpojovací klauzule v Římské úmluvě o právu rozhodném pro smluvní závazkové vztahy (vyhlášené pod č. 64/2006 Sb. m. s.), která řeší vztah k jiným úmluvám v čl. 21. Podle tohoto ustanovení není úmluvou dotčeno použití mezinárodních úmluv, jejichž smluvní stranou smluvní stát je nebo se jí stane. Tato klauzule jasně uvádí, že Římská úmluva ponechává formálně přednost jak mezinárodním úmluvám, které byly uzavřeny před vstupem Římské úmluvy v platnost, tak úmluvám uzavřeným po vstupu této úmluvy v platnost. Tento článek se přitom vztahuje nejen na unifikované kolizní normy, ale i na unifikované hmotněprávní normy

⁵ Stejskal P., Úmluva o mezinárodní železniční přepravě (COTIF), NADATUR, Praha 2006, 56.

⁶ Srov. blíže sborník COTIF-Recht und EG-Recht im internationalen Eisenbahnverkehr: Spannungsfelder und Lösungsansätze, Int. Eisenbahnkomitee (CIT) Bern, 2006.

v oblasti smluvních závazků.⁷ Z hlediska České republiky je tak potřebné přednostně aplikovat mezinárodní úmluvy z oblasti zejména mezinárodní kupní smlouvy (Vídeňská úmluva o smlouvách o mezinárodní koupi zboží z r. 1980 a Newyorská úmluva o promlčení při mezinárodní koupi zboží z r. 1988) a z oblasti mezinárodní přepravy, kde kromě zmíněné Úmluvy COTIF patří k nejvýznamnějším Úmluva o přepravní smlouvě v mezinárodní silniční nákladní dopravě CMR (vyhlášená pod č. 1/1975 Sb.) a Montrealská úmluva o sjednocení některých pravidel o mezinárodní letecké přepravě (vyhlášená pod č. 123/2003 Sb. m. s.). Pokud jde o mezinárodní smlouvy uzavírané v budoucnu, Římská úmluva však přece jen stanoví určité meze: předvídá pro přijetí takové úmluvy, která by předvídala novou kolizní normu pro určitou skupinu smluv, možnost konzultačního řízení mezi smluvními státy (čl. 23 ŘÚ).

VARIANTY

Uvedené tři příklady naznačují, že odpojovací klauzule obecně vycházejí z možnosti smluvních států mnohostranné mezinárodní smlouvy uzavírat *inter se* dohody pozměňující smlouvu pouze ve vzájemných vztazích (srov. čl. 41/1 Vídeňské úmluvy).

Přitom je několik variant. Předně může připouštět takovou změnu samotná úmluva (tzv. *contracting-out*, čl. 41/1 lit. a) Vídeňské úmluvy). Další možnost vychází z toho, že mezinárodní smlouva takovou změnu nezakazuje a dále, neohrožuje výkon práv a závazků smluvních stran a nezasahuje ustanovení, jehož změna by byla neslučitelná s plněním předmětu a účelu mezinárodní smlouvy jako celku (srov. čl. 41/1 lit. b) a čl. 41/2 Vídeňské úmluvy). Mezinárodní úmluvy tedy mohou obsahovat vlastní ustanovení, týkající se vztahu k jiným mezinárodním úmluvám a aplikační přednosti. Pokud však takové ustanovení není v mezinárodní smlouvě obsaženo nebo se na určitý právní instrument nevztahuje, je nezbytné postupovat podle obecných principů, jimiž se v české literatuře podrobně zabývá právě jubilant.⁸

Odpojovací klauzule jsou zejména v pozdějších mezinárodních smlouvách používány poměrně často, neboť umožňují účast i těch smluvních států, které mají mezi sebou např. regionálně uzavřené zvláštní unifikované úpravy, typicky účast severských států. Tak např. čl. 59/2 lit. a) Nařízení Brusel IIa uvádí, že Finsko a Švédsko mají možnost prohlásit, že na jejich vzájemné vztahy se použije Úmluva z r. 1931 mezi Dánskem, Finskem, Islandem, Norskem a Švédskem zahrnující ustanovení mezinárodního práva soukromého o manželství, osvojení a poručnictví namísto pravidel obsažených v tomto Nařízení.

4. ODPOJOVACÍ KLAUZULE V EVROPSKÉM MEZINÁRODNÍM PRÁVU SOUKROMÉM

Odpojovací klauzule jsou často využívány i v nařízeních a dokonce výjimečně i ve směrnících. Tím se ovšem již tak složitá problematika dále komplikuje,

⁷ Srov. např. *Helmberg M.* in *Czernich D./Heiss H. (Hrsg.)*, EVÜ. Das Europäische Schuldvertragsübereinkommen. Kommentar. Orac, Vídeň 1999, 326.

⁸ Srov. v podrobnostech zejména *Kučera*, Mezinárodní právo soukromé, *op. cit.*, 48 n.

neboť jak ustanovení mezinárodních smluv, tak ustanovení příslušných nařízení jsou přímo použitelná a mají aplikační přednost před vnitrostátním právem. Zásadně lze přitom rozlišovat dvě situace. Tou první je výslovná právní úprava, kterou nacházíme v některých nařízeních nebo v některých mezinárodních smlouvách. Druhá situace nastává tehdy, jestliže není dána žádná výslovná úprava. V takovém případě nezbývá než obecně hledat řešení v primárním právu ES nebo v mezinárodním právu veřejném, tedy ve Vídeňské úmluvě o smluvním právu.

V tomto příspěvku chci upozornit na výše uvedená nařízení Brusel I a Brusel IIa, která obsahují natolik unifikovanou materii, že ve vztahu k nim můžeme poměrně často očekávat střet s nějakou mezinárodní smlouvou. Možné střety jsou evidentní i z hlediska zvláštní úpravy, kterou zakotvuje Římská úmluva a patrně i z hlediska Nařízení Řím II, které vstupuje v platnost až počátkem r. 2009 a kde se ještě povedou konkrétní jednání.

Nařízení Brusel I obsahuje odpojovací klauzuli v čl. 71. Tímto nařízením nejsou dotčeny smlouvy, jejichž stranami jsou členské státy a jež upravují příslušnost, uznání nebo výkon rozhodnutí ve zvláště vymezených věcech. Aby byl zajištěn jednotný výklad, použije se tohoto ustanovení způsobem dále vymezeným (v podrobnostech srov. čl. 71). Podle čl. 71/2 se Nařízení Brusel I nedotýká úmluv, jejichž stranami jsou členské státy a jež upravují soudní příslušnost, uznání nebo výkon soudních rozhodnutí ve zvláště vymezených otázkách. Nařízení nebrání tomu, aby soud členského státu EU, který je stranou úmluv o vymezené otázce, založil svoji příslušnost na úmluvě, a to i tehdy, když má žalovaný bydliště⁹ na území jiného členského státu, který není smluvní stranou takové úmluvy. V každém případě takový soud použije článek 26 tohoto nařízení.

MEZINÁRODNÍ PŘÍSLUŠNOST SOUDŮ – ŘEŠENÍ KONFLIKTU NAŘÍZENÍ BRUSEL I A ÚMLUVY CMR

Úmluva CMR je jednou z nejdůležitějších mezinárodních smluv v oblasti mezinárodní přepravy a v České republice jakožto významném tranzitním státě je aplikována poměrně často. Aktuální a v soudní praxi členských států EU často diskutovaná je právě otázka mezinárodní příslušnosti soudu k projednání sporu z oblasti mezinárodní kamionové přepravy, zahrnuté do rozsahu aplikace Úmluvy CMR, jde-li o spor mezi subjekty z členských států EU. Tuto otázku regulují oba instrumenty, tedy CMR i nařízení Brusel I, a to nikoli zcela identicky. Jedná se zejména o případy, kdy mezinárodní příslušnost soudu v členském státě je dána pouze podle Úmluvy CMR a nikoli zároveň podle nařízení Brusel I. Podle čl. 31/1 CMR může žalobce vést spory vzniklé z přeprav podléhajících Úmluvě, pokud nedošlo k dohodě o sudišti v některém smluvním státě, u soudu státu podle bydliště, sídla či pobočky žalovaného, nebo u soudu státu, na jehož území leží místo, kde byla zásilka převzata k přepravě nebo místo určené k jejímu vydání. Tento výčet soudů je formulován taxativně; navíc dle čl. 41

⁹ Bydlištěm se podle čl. 60 BI rozumí u právnických osob místo, kde má osoba své statutární sídlo, ústředí nebo hlavní místo své podnikatelské činnosti.

CMR jsou všechna ujednání, která se od ustanovení úmluvy CMR odchyľují, neplatná, prakticky celá úprava CMR je kogentní.¹⁰

Naproti tomu mezinárodní příslušnost soudů podle Nařizení Brusel I vychází především z bydliště žalovaného (čl. 2), ve vztahu k mezinárodní přepravě by mohlo být relevantní i sudiště podle místa plnění (srov. čl. 5). Z ustanovení čl. 71/2 Nařizení Brusel I vyplývá, že speciální mezinárodní úmluvy, konkrétně bývá v této souvislosti uváděna právě Úmluva CMR, mají před ustanoveními nařizení Brusel I o příslušnosti přednost.¹¹ Nařizení Brusel I je v této relaci subsidiární úpravou. Důležitý je však zároveň výklad čl. 26 nařizení Brusel I, na který čl. 71 Nařizení Brusel I odkazuje. Podle čl. 26 Nařizení jestliže žalovaný, který má bydliště na území jednoho členského státu a je žalován před soudem jiného členského státu, se k tomuto soudu jiného členského státu nedostaví, prohlásí se soud z moci úřední za nepřislušný, ledaže by příslušnost byla dána podle ustanovení tohoto nařizení. Toto ustanovení se týká zejména žalovaného, který je v prodlení. Žalovaný se v důsledku tohoto ustanovení nemusí dostavit k soudu jen za tím účelem, aby namítl nepřislušnost tohoto soudu.¹² Toto ustanovení, samo o sobě komplikované, vzbuzovalo po dlouhou dobu určité pochybnosti ve spojení s výše uváděným ustanovením čl. 71 Nařizení Brusel I o přednostní aplikaci speciálních mezinárodních úmluv, konkrétně Úmluvy CMR.

ROZSUDEK ESD VE VĚCI NÜRNBERGER¹³

Nejednotná judikatura soudů členských států vedla až k rozhodnutí Soudního dvora ES č. C-148/03 ve věci *Nürnberg*. ESD se, stručně vyjádřeno, vyslovil tak, že přednost speciálních mezinárodních smluv, v tomto případě Úmluvy CMR, platí i tehdy, pokud se žalovaný v příslušném řízení k věci nevyjádří. V daném případě se jednalo o žalobu podanou *Nürnberg Allgemeine Versicherung*, německou společností pro dopravní pojištění, proti *Portbridge*, nizozemskému dopravci, o náhradu škody za ztrátu zásilky, přepravované z Nizozemí do Velké Británie. Žaloba byla původně podána proti nizozemskému dopravci u zemského soudu v *Memmingen* s ohledem na to, že v obvodu tohoto soudu leží místo převzetí zásilky na základě čl. 31 CMR. Tento soud však svou příslušnost odmítl s poukazem na čl. 20 Bruselské úmluvy, která je nyní nahrazena nařizením Brusel I (nyní čl. 26). Na základě tohoto ustanovení soud, u něhož je řízení vedeno, i bez návrhu prohlásí svou nepřislušnost, ledaže by jeho příslušnost byla založena podle Bruselské úmluvy. Vrchní zemský soud v Mnichově v rámci odvolacího řízení, resp. s jeho přerušením, se obrátil na ESD s předběžnou otázkou, zda je třeba rovněž dát přednost ustanovení mezinárodní smlouvy v případě, že žalovaný, který má trvalé bydliště na území jiného smluvního státu, než ve kterém je žalován, se nevyjádří k věci samé.

¹⁰ V češtině srov. zejména *Roubal V.*, Přepravní smlouva v mezinárodní silniční dopravě nákladů, M Konzult 1995, 96 n.

¹¹ Srov. např. *Kropholler J.*, *Europäisches Zivilprozessrecht*, Kommentar zu EuGVO, 7. Aufl., Heidelberg 2002, 521 n.

¹² Srov. *Kropholler*, *op. cit.*, 328 n.

¹³ Rozsudek ESD 4. C-148/03 ve věci *Nürnberg Allgemeine Versicherungs AG v Portbridge Transport International BV*, SbSD 2004, I-10327.

ESD dospěl k závěru, že za daných podmínek soud smluvního státu, u kterého je podána žaloba proti žalovanému, který má bydliště v jiném smluvním státě a který se k soudu nedostaví, musí při ověření své příslušnosti přihlídnout i bez návrhu k pravidlům o příslušnosti upraveným zvláštními úmluvami, jejichž smluvní stranou je rovněž prvně jmenovaný smluvní stát. Tak je tomu také v případě, kdy žalovaný formálně zpochybňuje mezinárodní příslušnost soudu, u něhož je řízení vedeno, aniž se vyjádří k věci samé. Vzhledem k tomu soud dovodil, že soud smluvního státu, u kterého je žalován žalovaný, který má trvalé bydliště na území jiného smluvního státu, může založit svou příslušnost na zvláštní úmluvě, jejíž smluvní stranou je rovněž prvně jmenovaný stát a která obsahuje zvláštní pravidla o soudní příslušnosti, i když se žalovaný v rámci dotčeného řízení nevyjádří k věci samé.

V daném případě byly oba dotčené státy, tedy Německo i Nizozemí, smluvními státy jak Úmluvy CMR, tak Bruselské úmluvy (proto ESD používá výrazu „smluvní státy“), resp. dnes jsou oba státy vázány namísto Bruselskou úmluvou Nařízením Brusel I. V těchto vztazích byla v dané souvislosti dána přednost aplikaci CMR jakožto zvláštní mezinárodní smlouvy, která má podle čl. 57/2 Bruselské úmluvy i podle čl. 71/1 Nařízení Brusel I přednost. ESD tedy neshledal relevantní do té doby poměrně často vznášenou námitku, že by se přednostně mělo aplikovat ustanovení čl. 20 Bruselské úmluvy, kterému dnes odpovídá čl. 26 Nařízení Brusel I, o tom, že pokud by za dané situace nebyla dána příslušnost podle Bruselské úmluvy, resp. Nařízení Brusel I, soud se *ex offico* prohlásí za nepřislušný.

Zcela konkrétně – konflikt zde spočívá v tom, že pravomoc soudu podle čl. 31 CMR je dána i v případech, kdy soud je určen v obvodu místa nakládky či vykládky přepravované zásilky, aniž se v tomto obvodu zároveň nachází sídlo žalovaného: obdobný problém známe i z dřívější praxe českých soudů, které rovněž odmítaly uznávat v takovém případě svou pravomoc. Pokud byla podána žaloba zakládající pravomoc českého soudu pouze podle místa nakládky či vykládky přepravované zásilky, soudy v tomto případě svou pravomoc zpochybňovaly.

Rozhodnutí *Nürnberg* je třeba ocenit: je to jeden z výjimečných případů, kdy při výkladu evropského předpisu nebyla dána bezvýhradná přednost evropskému právu.

NAŘÍZENÍ BRUSEL IIa A MNOHOSTRANNÉ ÚMLUVY V OBLASTI MEZINÁRODNÍHO RODINNÉHO PRÁVA

Nařízení Brusel IIa zakotvuje typické odpojovací klauzule v čl. 60 a 61. Podle čl. 60 Nařízení výslovně stanoví svou přednost před taxativně uvedenými mezinárodními úmluvami, z nichž s výjimkou prvních dvou jsou všechny ostatní závazné i pro Českou republiku.¹⁴ Čl. 61 Nařízení upravuje vztah k Haagské úmluvě o ochraně dětí, jejímž smluvním státem je i Česká republika. Nařízení se použije v případě, že dotčené dítě má

¹⁴ V čl. 60 Nařízení Brusel IIa jsou uvedeny následující úmluvy: Haagská úmluva z r. 1961 o pravomoci orgánů a použitelném právu při ochraně nezletilých, Lucemburská úmluva z r. 1967 o uznávání rozhodnutí týkajících se rozluky manželů, Haagská úmluva z r. 1970 o uznávání rozvodů a zrušení manželského soužití, Evropská úmluva z r. 1980 o uznávání a výkonu rozhodnutí o výchově dětí a obnovení výchovy dětí a Haagská úmluva z r. 1980 o občanskoprávních aspektech mezinárodních únosů dětí.

obvyklé bydliště na území členského státu a dále, ohledně uznávání a výkonu rozhodnutí vydaného soudem členského státu na území jiného členského státu, i pokud má dotčené dítě obvyklé bydliště na území třetího státu, který je smluvní stranou uvedené úmluvy.

Nařízení Brusel IIa se v těchto výslovně uvedených případech použije přednostně před mezinárodními úmluvami. Přístup k paralelním úpravám je tedy ve srovnání s Nařízením Brusel I odlišný.

NAŘÍZENÍ ŘÍM II A HAAGSKÁ ÚMLUVA O PRÁVU POUŽITELNÉM PRO DOPRAVNÍ NEHODY

Pro Českou republiku je aktuální zejména vztah Nařízení Řím II a Haagské úmluvy o právu použitelném pro dopravní nehody z r. 1971 (vyhlášené pod č. 130/1976 Sb.), kterou je vázána řada dalších členských států EU. Nařízení Řím II, které upravuje obecně právo použitelné na mimozávazkové vztahy, zakotvuje odpojovací klauzuli, nazvanou „Vztah ke stávajícím mezinárodním úmluvám“, v čl. 28. Tato klauzule předvídá, že Nařízením není dotčeno použití mezinárodních úmluv, jejichž stranou je jeden nebo více členských států ke dni přijetí tohoto nařízení a které stanoví kolizní normy pro mimosmluvní závazkové vztahy. Toto nařízení se však použije mezi členskými státy přednostně ve vztahu k úmluvám uzavřeným výlučně mezi dvěma a více členskými státy v rozsahu, ve kterém se týkají předmětu právní úpravy tohoto nařízení.

Je zřejmé, že smyslem tohoto ustanovení je zajištění co největší uniformity ve srovnání úprav jednotlivých členských států, stane se tak ovšem na úkor jednotné aplikace mezinárodní smlouvy. Mezinárodní smlouvy, uzavřené mezi členskými státy přede dnem přijetí tohoto nařízení, se sice použijí přednostně (srov. však čl. 29 Nařízení), avšak Nařízení se bude přednostně aplikovat v případech, kdy určitá právní otázka je zároveň upravena v úmluvě a zároveň v tomto Nařízení. O Haagské úmluvě o právu použitelném pro dopravní nehody, která se aplikuje poměrně často, se údajně ještě bude jednat.

Odpojovací klauzule Nařízení Řím II v čl. 28 se odlišuje od obdobné klauzule obsažené v čl. 21 Římské úmluvy, která stanoví absolutní přednost jiných mezinárodních úmluv.

ŘÍMSKÁ ÚMLUVA A NAŘÍZENÍ ŘÍM II VE VZTAHU KE ZVLÁŠTNÍM PŘEDPISŮM ES

Pokud jde o vztah obou těchto instrumentů ke zvláštním předpisům ES, především směrnici, které obsahují speciální úpravu, Římská úmluva a stejně i Nařízení Řím II obsahují ustanovení, podle něhož právní předpisy Společenství, které ve zvláštních případech stanoví kolizní normy pro smluvní resp. mimosmluvní závazkové vztahy, nejsou dotčeny (srov. čl. 27 Řím II a čl. 20 Římské úmluvy). Právo ES tak bude mít přednost, např. je to § 64 občanského zákoníku, který předvídá ochranu spotřebitele při timesharingové smlouvě, tedy smlouvě o užívání budovy nebo její části na časový úsek. Spotřebitel nesmí být zbaven ochrany bez ohledu na právo, kterým se smluvní vztah řídí, pokud se budova nebo její část nachází na území ČR nebo má-li spotřebitel trvalý pobyt v ČR. Stejná ochrana náleží spotřebiteli v případě, kdy se budova nebo její část nachází na území členského státu EU. Obdobně tomu bude u dal-

ších vnitrostátně provedených kolizních norem upravujících závazkové smlouvy, např. v souvislosti s účastí v platebním systému (§ 11a ZMPS) nebo ve vypořádacím systému (§ 11b ZMPS). U Nařízení Řím II přichází v úvahu např. směrnice č. 2000/31/ES o elektronickém obchodu, která je provedena v zákoně o některých službách informační společnosti č. 480/2004 Sb. (srov. § 9 o vnitřním trhu).

5. STŘETY MEZI NAŘÍZENÍM ES A MEZINÁRODNÍ SMLOUVOU V PŘÍPADECH, KDY ODPOJOVACÍ KLAUZULE NENÍ VÝSLOVNĚ ZAKOTVENA

MEZINÁRODNÍ PRÁVO VEŘEJNÉ

Nejsou vyloučeny ani případy, kdy určitý instrument žádnou odpojovací klauzuli neobsahuje, jak to koneckonců obecně předvídá i čl. 41 Vídeňské úmluvy o smluvním právu. Podmínkou je, že smlouva takovou změnu nezakazuje a změna není na újmu výkonu práv a plnění závazků a nedotýká se ustanovení, jehož změna je neslučitelná s řádným plněním předmětu a účelu smlouvy jako celku (čl. 41/1 lit. b) Vídeňské úmluvy o smluvním právu). Základními principy, které přicházejí v úvahu při řešení případného střetu, jsou zejména „*pacta sunt servanda*“ (smlouvy se musejí zachovávat) a „*res inter alios acta, alteri nocere non debet*“ (co jedni sjednají, nesmí škodit druhým).

KOMUNITÁRNÍ PRÁVO

Kromě obecných pravidel mezinárodního práva veřejného se nabízí rovněž úprava komunitární, tj. obecná úprava v primárním právu ES, kterou představuje čl. 307 Smlouvy o Evropském společenství. Podle tohoto ustanovení práva a povinnosti vyplývající ze smluv uzavřených před 1. 1. 1958 nebo pro přistupující státy před jejich přistoupením mezi jedním nebo několika členskými státy na jedné straně a jednou nebo několika třetími zeměmi na straně druhé nejsou touto smlouvou dotčeny. Pokud jsou uvedené smlouvy neslučitelné s touto smlouvou, použije příslušný členský stát či členské státy všech vhodných prostředků k odstranění zjištěných neslučitelností. V případě potřeby si poskytnou členské státy vzájemnou pomoc k dosažení cíle a zaujmou případně společný postoj (blíže srov. čl. 307 SES).

Do jaké míry je tento článek 307 SES aktuální pro Českou republiku? Mezinárodní smlouvy uzavřené před naším přistoupením k EU zůstávají v zásadě nedotčeny s tím, že je potřebné učinit opatření k odstranění případných neslučitelností. Rovněž podle čl. 6/12 Aktu o podmínkách přistoupení ČR a dalších států a o úpravách smluv, na nichž je založena Evropská unie, přijmou nové členské státy „*vhodná opatření, aby ve vztahu k mezinárodním organizacím a mezinárodním dohodám, jejichž smluvními stranami je také Společenství nebo jiné členské státy, případně přizpůsobily své postojе právům a povinnostem vyplývajícím z jejich přistoupení k Unii.*“

V těchto případech mezinárodních smluv, které byly uzavřeny před naším přistoupením k EU, mohou nastat skutečně problémy. Z hlediska České republiky je odchyl-

ná úprava obsažena zejména v některých smlouvách o právní pomoci se třetími státy, v této sféře však neexistuje výslovná úprava případných střetů v příslušných nařízeních. Jedná se např. o Smlouvu o právní pomoci s Ruskem, přesněji „Smlouvu o právní pomoci se Svazem sovětských socialistických republik o právní pomoci a právních vztazích ve věcech občanských a obchodních“ (vyhlášenou pod č. 95/1983 Sb.), která stále platí ve vztahu k Rusku, nebo o Smlouvu mezi Českou republikou a Ukrajinou o právní pomoci v občanských věcech (vyhlášenou pod č. 123/2002 Sb. m. s.). Protože není žádná speciální úprava, je třeba vyjít jednak z řešení, které poskytují obecná pravidla mezinárodního práva veřejného, jednak z řešení zakotveného v čl. 307 SES.

Osobně se domnívám, že takovou mezinárodní smlouvou, u níž by se případně dalo uvažovat o neslučitelnosti s právem ES, je Hamburská úmluva OSN o námořní přepravě zboží z r. 1978 (vyhlášená pod č. 193/1996 Sb.). Tato úmluva, která má v současné době 33 smluvních států, a není tedy tak zanedbatelná, jak se někdy uvádí, byla připravována i významnými členskými státy EU, avšak Evropské společenství se později rozhodlo, že členské státy úmluvu ratifikovat nebudou. Některé státy ji však již ratifikovaly, a to ještě před přistoupením k EU. Kromě České republiky tak učinily např. Rakousko, Maďarsko a Rumunsko. S ohledem na to, že v současné době se připravuje nová konsolidovaná právní úprava smluv v námořní přepravě, lze očekávat, že účast některých států v Hamburské úmluvě k žádným problémům nepovede. Nikdo nás tedy patrně nebude vyzývat k tomu, abychom „... přizpůsobili své postoje právům a povinnostem vyplývajícím z přistoupení k Unii“, jak to požaduje Akt o podmínkách přistoupení ČR a dalších států k EU.

To platí do minulosti, do budoucna je situace s ohledem na nejnovější vývoj patrně jasná. Evropské společenství má výlučnou pravomoc při uzavírání smluv spadajících do sféry evropského mezinárodního práva soukromého, jak to uvádí posudek ESD 1/03 „Luganská úmluva II“ z r. 2006.

EVROPSKÉ SPOLEČENSTVÍ JAKO ÚČASTNÍK MEZINÁRODNÍ SMLOUVY

Evropské společenství je v řadě případů rovněž samo subjektem, který uzavírá mezinárodní smlouvy, mající relevanci pro mezinárodní právo soukromé, a to jako tzv. REIO (regionální organizace pro hospodářskou integraci). Jako REIO se bude ES účastnit především haagských úmluv, neboť ES je členem Haagské konference pro mezinárodní právo soukromé. ES již jako REIO je smluvní stranou výše uváděné Montrealské úmluvy o sjednocení některých pravidel o mezinárodní letecké přepravě z r. 1999, a rovněž perspektivně i Úmluvy COTIF 1999 (srov. čl. 38 COTIF o účasti REIO).

NAŘÍZENÍ Č. 261/2004, KTERÝM SE STANOVÍ SPOLEČNÁ PRAVIDLA NÁHRAD A POMOCI CESTUJÍCÍM V LETECKÉ DOPRAVĚ V PŘÍPADĚ ODEPŘENÍ NÁSTUPU NA PALUBU, ZRUŠENÍ NEBO VÝZNAMNÉHO ZPOZDĚNÍ LETŮ A MONTREALSKÁ ÚMLUVA O MEZINÁRODNÍ LETECKÉ PŘEPRAVĚ

Obecně lze vyjít z toho, že pokud dojde ke střetu mezi nařízením a ustanovením mezinárodní smlouvy uzavřené Evropským společenstvím, jedná se o střet mezi prameny práva ES, který řeší čl. 300/7 SES. V takovém případě by aplikace mezinárodního práva měla mít přednost před sekundárním právem ES.

ESD rozhodoval v poměrně nedávném, ale často citovaném rozsudku *IATA a ELFAA* č. j. C-344/04 z r 2006, ve věci nesouladu nařízení EP a Rady (ES) č. 261/2004, kterým se stanoví společná pravidla náhrad a pomoci cestujícím v letecké dopravě v případě odepření nástupu na palubu, zrušení nebo významného zpoždění letů a Montrealské úmluvy o mezinárodní letecké přepravě. Ve sporu *IATA (International Air Transport Association)*, a *ELFAA (European Low Fares Airline Association)* proti *Department for Transport* (Velká Británie) předloženému *High Court of Justice* se jednalo mimo jiné o způsob, jakým Velká Británie provedla Nařízení č. 261/2006. *High Court of Justice* předložil Evropskému soudnímu dvoru předběžnou otázku, která se týkala především slučitelnosti ustanovení čl. 5, 6 a 7 tohoto nařízení, jehož legalitu společnosti leteckých dopravců zpochybnily, s čl. 19, 22 a 29 Montrealské úmluvy. Jednalo se o právní úpravu odpovědnosti leteckého dopravce ve vztahu k cestujícím v případě zrušení letu, jeho zpoždění a poskytovaných náhrad. Otázkou je, zda neexistuje mezi těmito instrumenty kolize.

ESD předně uvedl, že podle čl. 300/7 SES „dohody uzavřené za podmínek stanovených tímto článkem jsou závazné pro orgány Společenství i pro členské státy“. Podle judikatury Soudního dvora mají tyto dohody přednost před předpisy sekundárního práva Společenství (s odvoláním na rozsudky *ESD Komise v. Německo*, C-61/94, SbSD 1996, I-3989 a *Bellio F.lli*, C-286/02, SbSD 2004, I-3465). Montrealská úmluva podepsaná Společenstvím na základě čl. 300/2 SES byla schválena rozhodnutím Rady a, pokud jde o Společenství, vstoupila v platnost dne 28. 6. 2004. Z toho plyne, že od tohoto posledně uvedeného data jsou ustanovení této úmluvy podle ustálené judikatury nedílnou součástí právního řádu Společenství (rozsudky *Hageman*, 181/73, SbSD 1974, 449 a *Demirel*, 12/86, SbSD 1987, 3719). Projednávaná žádost o rozhodnutí o předběžné otázce byla podána po tomto datu. Soud po podrobné analýze, kdy zkoumal předmětná ustanovení z hlediska jejich jasnosti a přesnosti, z hlediska případného porušení právní jistoty a z hlediska dodržení zásady proportionality, dospěl k závěru, že uvedená ustanovení nařízení č. 261/2004 nejsou s Montrealskou úmluvou neslučitelná. Montrealská úmluva se omezuje na úpravu podmínek, za nichž mohou cestující po zpoždění letu podat proti dopravcům odpovídajícím za škodu způsobenou tímto zpožděním žaloby směřující z titulu individualizované nápravy k získání náhrady škody. Pomoc a poskytnutí péče cestujícím, které jsou upraveny nařízením ES v případě významného zpoždění letu, představují naproti tomu standardizovaná a okamžitá opatření k nápravě újmy. Nepatří k těm opatřením, u nichž Montrealská úmluva stanoví podmínky výkonu, a nemohou být tedy považována za neslučitelná s uvedenou úmluvou. Přezkum položených otázek neodhalil žádnou skutečnost, kterou by mohla být dotčena platnost ustanovení těchto článků.

ESD tedy neshledal žádný rozpor, který by vyplýval z Nařízení ve srovnání s Montrealskou úmluvou, která má před tímto nařízením přednost, k malé radosti zejména nízkonákladových leteckých společností. Věc se však stále diskutuje.

¹⁵ Rozsudek ESD č. C-344/04 ve věci *IATA a ELFAA*, SbSD 2006 I-403.

SMĚRNICE RADY 2003/8/ES O ZPŘÍSTUPNĚNÍ SPRÁVEDLNOSTI
A PŘESHHRANIČNÍCH SPORECH STANOVENÍM MINIMÁLNÍCH
SPOLEČNÝCH PRAVIDEL PRO PRÁVNÍ POMOC V TĚCHTO SPORECH
A JEJÍ ODPOJOVACÍ KLAUZULE

Zajímavou situaci otevírá odpojovací klauzule, obsažená v uvedené směrnici. Tato směrnice byla implementována do českého práva zákonem č. 629/2004 Sb., o zajištění právní pomoci v přeshhraničních sporech v rámci Evropské unie. Odpojovací klauzule je zakotvena v čl. 20 Směrnice, nazvaném klasicky „Vztah k jiným nástrojům“. Uvádí, že pokud jde o vztahy mezi členskými státy a záležitostmi, na které se vztahuje tato směrnice, mají ustanovení této směrnice přednost před ustanoveními dvoustranných a mnohostranných smluv uzavřených členskými státy včetně: a) Evropské úmluvy o předávání žádostí o právní pomoc, podepsané dne 27. ledna 1977, ve znění dodatkového protokolu k Evropské úmluvě o předávání žádostí o právní pomoc, podepsaného v roce 2001 v Moskvě; b) Haagské úmluvy ze dne 25. října 1980 o mezinárodním přístupu k soudům. Jinými slovy, ustanovení Směrnice, která budou provedena v příslušném národním právu, se budou aplikovat přednostně, jak to sama Směrnice předpokládá. Asi není velkým překvapením, že tuto klauzuli nikde v zákoně nenajdeme: stanovila by totiž přednost zákona č. 629/2004 Sb., o zajištění právní pomoci v přeshhraničních sporech v rámci Evropské unie před mezinárodními smlouvami a toho se možná naši zákonodárci zalekli. Zůstává tak otázka, zda bude Směrnice v ČR řádně vykládána a zda se bez provedení odpojovací klauzule obsažené v čl. 20 Směrnice skutečně zajistí přednostní aplikace ustanovení této Směrnice před mezinárodními smlouvami, jak to požaduje evropské právo.

ZÁVĚREM

V tomto příspěvku jsem mohla jen naznačit problém odpojovacích klauzulí, které, jak se ukazuje, dostávají sice nové jméno, ale ve své podstatě zůstávají oním klasickým problémem, na který už před mnoha lety poukázal jubilant. Pokud se blíže zaměříme na odpojovací klauzule přijaté v poslední době, musíme bohužel dospět k závěru, že tyto klauzule nejsou identické a identický není ani záměr, se kterým je tvůrci příslušného instrumentu zakotvují. Podle mého názoru je tak obtížné hledat nějaké univerzálnější logické řešení, které by umožnilo určitou abstrakci. Odpojovací klauzule se nepochybně snaží řešit případné střety různých instrumentů, a to ve prospěch řešení, které je *in concreto* považováno za optimální. Ukazuje se však, že pokud nejsou odpojovací klauzule jasně a jednoznačně formulované, mohou působit spíše kontraproduktivně. A pokud není odpojovací klauzule provedena do českého práva vůbec? Tak to není otázka ani pro mne, ani pro jubilanta, ale pro české zákonodárce. Zdá se však, že požadavek evropského práva ve Směrnici Rady 2003/8/ES na přednost ustanovení této směrnice je spíše principiální a faktická kolize tu nehrozí.